

Tarih: Türkiye kentlerinin son beş çeyrek yüzyılı

20'nci Yüzyıl'ın başı ile bugün arasında yerleşim yerlerinin demografik büyüklükleri ve işlevleri bakımından büyük farklar var. 10 bin nüfusluk (ya da daha küçük veya büyük) bir yerleşmenin anlamı/işlevi, bu beş çeyrek yüzyılda çok değişti.

Akın Atauz

24/06/2023

aatauz@yahoo.com

Cumhuriyet'in 100'üncü yılındayız... Tarihe 100'er yıllık dilimlerle bakmak genel bir alışkanlık. **Anadolu** kentleri söz konusu olduğunda belki 150 yıl ama en azından 110 yıllık bir zaman dilimine bakmak, yaşadığımız ülkedeki kentlerin genel değişimini izleyebilmek bakımından daha anlamlı olacak.

Kentlere ve kentsel düzene kentlerin kendine ait küçük öykülerden başlayan ama bugün artık neredeyse hepsi birbirinin aynısı veya çok benzeri, en azından küresel güneyin bütün ülkelerinin kentlerini andıran, ekolojik-mekansal-sosyoekonomik ve kültürel özelliklere doğru evrime kısa bir bakış yararlı olabilir.

Bu kadar büyük bir genelleme elbette birçok eksik, yanlış veya tekil kent öykülerini tam olarak anlatamayan bir yapıda olacak. Yine de kent konusundaki genel bir değerlendirme ve değişimin yörüngesi hakkındaki önermeler, kentsel durum hakkındaki düşünmeyi kolaylaştırabilir ve değerlendirmeleri daha anlamlı hale getirebilir.

Osmanlı kentinin 20'nci Yüzyıl başındaki genel özelliklerinden, bugünün neoliberal özelliklerine doğru, daha sonra her biri ayrıca geliştirilecek/ büyük ve geniş bölümler olarak ayrıntılandırılacak dönemlerin temel özelliklerini belirleyelim. Ancak böyle

yaparken sadece, bugün **Türkiye Cumhuriyeti** sınırları içindeki coğrafyayı ve (hangi nüfus büyüklüğünde olursa-olsun) içinde tarım dışı etkinliklerin gerçekleştiği yerleşim yerlerini düşünelim ve dönüşümün/ gelişmelerin ana hatlarına bakalım. Öncelikle şunu görmeliyiz: 20'nci Yüzyıl'ın başı ile bugün arasında yerleşim yerlerinin demografik büyüklükleri ve işlevleri bakımından büyük farklar var. 10 bin nüfusluk (ya da daha küçük veya büyük) bir yerleşmenin anlamı/işlevi, bu beş çeyrek yüzyılda çok değişti.

Anadolu kentlerini değiştiren/dönüştüren kırılmalar

Türkiye'de son beş çeyrek yüzyıldaki kentsel değişimi (demografiden-ekonomik üretime, toplumsal yapıya, kültürel ve mekansal değişimlere ve ekolojik çöküntülere kadar) kentlerin kazandığı ve kaybettiği özellikleri dönemselleştirerek anlamak için önerdiğim başlıklar aşağıdaki gibi düşünülebilir. Farklı ölçütlere göre yapılan bu dönemselleştirme denemesinde bazı örtüşmeler ve kopuşlar/boşluklar olabilir. Ancak asıl amaç, kentsel dönüşümlerin asıl karakterini ve yörüngesini/yörüngelerini sezmek olduğu için, işlevsel olabilir:

Şimdilik her dönemin ana özelliklerinin altını çiziceğini düşündüğüm birkaç cümle ve terimle yetineceğim, ama ileride her dönem ayrıntılı olarak ele alınabilir ve tartışılabilir. Anadolu'daki kentsel yerleşimleri bu süre içinde, çok radikal bir dönüşüme uğratan ve kaderini değiştiren iki büyük kırılma ve dönüm/dönüşüm dirseği olduğunu düşünüyorum:

- 1915 tehcir-soykırımı ve sonrasında savaş ve mübadele,
- 1945'lerde tarımda makineleşme-otomasyon ve kentlere doğru büyük göç dalgası.

Belki bu kırılma-dirsek oluşturma düşüncesine son dönemdeki

- otoriter-popülist neoliberalleşme ve siyasal İslamlaşma anlayışını da ekleyebiliriz.

Kentsel gelişimlerde yörüngeler ve dönemler

- **Zorunlu göç ve soykırım (1915)**

20'inci yüzyılın başına kadar demografik büyüklükleri, teknoloji/inorganik kaynak kullanımı ve ekolojik olarak dengeli ve genellikle kendi yerel/hinterlandına dayanarak ayakta kalmaya ve gelişmeye çalışan göreceli çoğulcu ve çok-kültürlü, modern öncesi Anadolu kentleşmeleri örüntüsünün sonu.

- **Savaşlar ve mübadele** (1914-1928)

Büyük kentsel yıkımlar ve yangınlar (özellikle savaş bölgelerinde). Nüfus ve üretim (ve üretim çeşitlenmesi) kaybı. Kentlerin o zamana kadar geliştirebildiği ekonomik ve sosyal sermaye birikiminin ve yerel olanaklarla modernleşmeye özenen üretim-işletme kapasitesinin, oluşmaya başlamış oldukça küçük ve sığ yerel burjuvazilerin yitimi.

- **Yoksulluk ve onarma ya da elde kalanı sürdürme** (1930-1950)

Ankara dışındaki bütün kentlerin, olabildiği kadarıyla Ankara modernleşmesi ve planlama modeline göre, azalmış ve sığlaşmış nüfuslarıyla, tehcir/savaş/ mübadelenin yarattığı büyük boşlukları kentlerde kalabilmiş olan bir kentli eliyle ve genellikle bürokratik bir kamusal örgütlenmeyle yeniden kurma arayışları. Çok kültürlülüğe ait bütün kentsel mekanların/tarihin, devlet veya yerel güçlüler tarafından yıkımı, yok edilmesi ya da el konulması.

- **Modernleşme (başlangıçta sadece Ankara ve giderek İzmir ve İstanbul) ve temsili-bürokratik yerel demokrasi-belediyelerin yaygınlaşması** (1928-1970)

Sadece Ankara'da başlayan (ve ileride yaygınlaştırılmaya çalışılan), bütün olanakların seferber edilmesiyle sürdürülmeye çalışılan modern ve planlı bir kent modeli arayışı. Modern (ve laik) kamusal kentsel yaşamı (laik) Türk milliyetçiliği çerçevesinde inşa, aynı zamanda evrensel/batılı kentsel standartları dikkate alarak onarım/yeniden kentsel doku geliştirme denemeleri.

- **Evrensel kapitalizmle yeniden yoğun ilişki ve "kalkınma"** (1950-1970)

Kırdaki makineleşmeden sonra kentlerde de genellikle küçük sermaye birikimleriyle basit sanayileşme, modern (batı ile ilişkili) kapitalist kalkınma kentleri arayışları ve otoriter/ bürokratik modernitenin çökmeye başlaması.

- ***Kırda çığır açıcı teknolojik değişimler/ otomasyon ve kırdan kente doğru büyük göç; boşalma ve yoksul köylülüğün kentlerde yığılması*** (1945-1980-2000)

Kırdaki tarımsal üretim teknolojilerinin ve emek süreçlerinin çok radikal ve hızlı dönüşümü sonucunda kentlere doğru büyük-hızlı-kitlesel bir göç dalgasının başlaması; en büyük kentlerden başlayarak kırdan açığa çıkartılan yoksul, eğitimsiz-becersiz ve genellikle bütün -kamusal haklardan yoksun (konut, altyapı, eğitim, istihdam, sağlık vb.) işgücünün, kentlerde yığılması.

- ***“Gecekondulu, Dolmuşlu ve İşportalı Şehir”*** (1950-1980)

Kentlerin yaklaşık 1950’lere kadar sürdürülebilir modern-planlı (ama demografik/mekansal olarak küçük ve derişik) dokusunun ve dengelerin bütünüyle yitimi ve büyük kentlerde göçmen kitlelerin kendisini-kendi olanaklarıyla yaşatma ve geliştirme çabalarının belirgin olarak öne çıkması, bunun, kent anlayışına ve formuna (ya da modern-planlı gelişmesinin bozulması aşamasına) kademeli yansımaları... (Bu dönemi, özellikle konut, ulaşım ve istihdam sektörleri bakımından anlatan iyi bir özet, **Tekeli/Okuyay/Gülüksüz**’ün yazdığı kitaptan izlenebilir.)

- ***İşçilerin politik mücadeleleri, gecekonduarda sınıf savaşları ve kentsel ayaklanmalar/ Sosyal-demokrat kent modeli tartışmaları*** (1965-1980)

Gecekondulu bölgelerinde, özellikle sanayide işileşen bölümünün/genç kuşakların politik amaçlı kentsel mücadelelerinin başlaması, kentsel toplumda olağanüstü hareketlilik ve kapitalist kentin düzeneklerine karşı güçlü direnişler. Bazı sosyal-demokrat belediyelerde eşitlikçi ve demokratik programların geliştirilmesi, yerel özerklikler ve demokrasi taleplerinin belirmesi ve (küçük yerleşimlerde) ilk sosyalist belediyecilik deneyimleri.

- ***Ekolojik kent tartışmaları*** (1985- sürüyor)

İşçi hareketlerine ve kentsel muhalefete karşı çok radikal ve şiddet içerikli askeri darbeler ve kentlerdeki demokratik arayışların sonlandırılması. Kentlerde otoriter zorbalık, baskı ve şiddetle merkezi devletin, kapitalist gelişmelerin önünü açması ve burjuva yaratma/sermaye sınıfını koruma anlayışını pekiştirmesi. Özelleştirmelerin, neoliberal kent anlayışının, özellikle kentsel üretim-istihdam, kentsel-kamusal haklar ve hizmetler/altyapı bakımından geliştirilmesi ve giderek kalıcılaşması. Kentlerin makro-formunun morfolojik olarak parçalanması ve banliyöleşmelerin başlaması.

Bu aşamada, mekansal bir kargaşaya için de olsa da, kentli bir tabakanın oluştuğu, evrensel ve yerel kentsel kültürlerin kamusal tartışma alanı bulabildiği bir ortamın belirginleştii düşünülebilir; yükselen tüketim toplumu anlayışına karşı, kenti koruma, ekolojik dengeleri gözetme arayışında yerel-kentsel direniş örgütlenmelerinin oluştuğu gözlemlenebilir.

- **Neo-liberal gerçeğin dayatması ve egemenliği (1980-2010)**

Rant türü çıkarlar söz konusu olsa bile sürdürülebilir planlı kentsel gelişme arayışlarının bitmesi, kentsel rantın gelişmeyi öncelikle ve güçlü bir biçimde güdülemesi, teknolojik değişimlerin de etkisiyle sanayilerin kentten uzaklaşması, emeğin/işçi sınıfının örgütsüzleşmesi, kentsel üretim ölçeklerinde küçülme ve düzensizleşme, hizmet sektörlerinin öne çıkması, gelir bölüşümünde kutuplaşmanın güçlenmesi. Kentsel rantları sürdürülebilir hale getirmek için, kentin bazı bölümlerinin çöküntüleştirilmesi, altyapısızlaştırma ve kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, “kentsel dönüşüm” ve **TOKİ**’nin rant piyasasını oluşturma ve sürdürmede öncülük kazanması.

- **Siyasal İslam’ın neoliberal kenti biçimlendirmeye başlaması (2000- sürüyor)**

Neoliberal kent anlayışının/rant ilişkilerinin, siyasal İslam ideolojisiyle birleştirilmesi, kent kamusunda dinsel alanların güç ve egemenlik kazanması. Yapay ve köksüz bir Türk-İslam sentezi politik anlayışının, önceki dönemlerden kalan moderni yıkması ve yerine eğreti bir **Selçuk-Osmanlı** kenti dekoru oluşturmaya çalışması; kadına karşı ve diğer türlerdeki ayrımcılıkların şiddetlenmesi, işsizliğin ve yoksulluğun artması. Kentlerde her türde “kutuplaştırma” politikasının yaygınlaşması ve güçlenmesi.

- **Müteahhit kentleri/ metropoller ve küresel iklim değişikliği ve yerel yönetimde katılımcı demokrasi arayışları (2010- sürüyor)**

Kentlerde demografik yığılmanın doruklaşması, kentler arası göçün diğer kentsel demografik hareketlere göre önem kazanması, kent makro-formunun çok pahalı ve ekolojik ölçütler bakımından dengesiz/toksik ve zarar verici hale gelmesi, kamusal hizmetlerde pahalılık/yetersizlik ve çöküş. Yoksulluğun, işsizliğin ve evsizliğin kentlerde giderek önem kazanması, kentsel ayrımcılık ve güven sorunları. Türk-İslam ideolojisine göre yetiştirilmiş kolluk güçlerinde gözetleme/denetleme ve şiddet eğilimlerini artması. Rant türü çıkarın, ekolojik/ toplumsal ve etik anlayışların önüne geçmesi ve kentsel parçalanma, plansızlık ve ekolojik açıdan **iklim değişikliği**, doğal afetler vb. gibi konulardaki duyarsızlığın sürdürülmesi...

Kentlerin öyküsü burada bitmiyor.

Yerel ve doğrudan demokrasi arayışları direnişler ve ekolojik kaygıları önemseyen örgütlenmeler, yeni belediyecilik arayışları-deneyimleri, kentsel-kamusal yarar ve kamusal alanları geliştirmeye yönelik çabalar ve örgütlenmeler de artıyor... Kentlerde rant ve zorbalık, çıkarıcılık ve ayrımcılığa-şiddete dayalı sürdürülebilirlik ile katılımcı demokrasi ve ekolojik sürdürülebilirlik arasındaki eşitsiz mücadele, bugün de kent yaşamını yönlendiriyor...

Akın Atauz